

In gesprek met Rainer Fremdling

‘Ze willen eigenlijk een econoom hebben, die zich bezig houdt met het verleden, liefst niet met het verre verleden, en die qua aanpak het net zo doet als een econoom, met veel wiskunde, modelletjes. Dus ze willen eigenlijk geen geschiedenis.’

Rainer, je bent geboren en getogen in Duitsland. Na een carrière aan verschillende Duitse universiteiten ben je in 1987 hoogleraar geworden in Groningen. De vraag ligt voor de hand. Hoe kwam je daar nu zo terecht?

Het is een beetje een ingewikkeld verhaal. In het midden van de jaren tachtig van de vorige eeuw was het erg moeilijk om in Duitsland een vaste aanstelling aan een universiteit te krijgen. Er waren weinig vacatures. In Berlijn werkte ik als universitair hoofddocent en in 1985 werd ik *Privatdozent*, dat is een hoogleraar zonder vaste aanstelling. Door het aflopen van mijn contract moest ik op zoek naar een nieuwe baan elders.

Er was een aanbieding om naar de *Bundeswehrhochschule* in München te gaan, maar dat vond ik niet zo aantrekkelijk. Een alternatief was ook de University of California, San Diego. Interessanter leek me echter een overstap naar Groningen, waar een vacature voor de leerstoel Economische en Sociale Geschiedenis bestond. Zij hadden een searchcommissie naar Angelsaksisch model onder leiding van Angus Maddison gevormd, die op een internationaal congres in Bern, ik meen dat het in 1986 was, aan een paar mensen — ook aan mij — vroeg: ‘ben je geïnteresseerd?’ Nou, natuurlijk was ik geïnteresseerd. Toen heb ik gewoon gesolliciteerd en zo is dat gegaan.

En hoe kwam je in de economische geschiedenis terecht? Je bent van huis uit econoom en dan zien we je opeens opduiken met een proefschrift over de negentiende eeuw, en talrijke publicaties die duidelijk historisch van opzet zijn.

Dan moet ik iets verder in de tijd teruggaan. Op de middelbare school was geschiedenis één van mijn favoriete vakken. En ik was eigenlijk van plan

geschiedenis te gaan studeren, maar in die tijd kon je dat in Duitsland alleen doen met een zwaar pakket Latijn. Dat had ik niet. Ik ben begonnen met wiskunde en geografie, maar wiskunde vond ik vrij saai en ik was er ook niet echt goed in. Toen heb ik gedacht, okay, dan ga ik naar economie. Dat vond ik vanaf het begin heel interessant. Na twee jaar economie kwam ik er plotseling achter, dat er zoiets bestaat als economische en sociale geschiedenis binnen de economie! Ik kon toen toch geschiedenis studeren en ik vond het echt boeiend.

Je ging uiteindelijk naar Groningen. Had je ook bepaalde verwachtingen toen je daar aankwam? Kende je Nederland of de Nederlandse universiteiten, Groningen in het bijzonder, of was je een blanco blad papier?

Ja, eigenlijk was ik een blanco blad papier. De enige ervaring die ik had met Nederland was als kind in de jaren vijftig. Toen was ik een keer voor twee of drie weken bij familie in Amsterdam geweest. Toen ik in Groningen kwam, kon ik nog geen ja of nee zeggen. Ik was echt onbeschreven. Ik had geen idee, ook niet van de Nederlandse universiteiten. Echt niet.

In het begin zijn er ongetwijfeld knelpunten geweest. Herinner je je daar nog iets van? Waren er bijvoorbeeld grote verschillen met de Duitse universiteiten?

92

Ja zeker, ik had onder andere helemaal niet in de gaten, dat ik echt de baas was van een grote groep UHD-ers en een aantal UD-ers. Ik had zo'n beetje het idee, dat alles net zo als in Duitsland geregeld was. Daar heb je verschillende niveaus van hoogleraren, maar ze zijn wel vrij zelfstandig. En niemand had mij verteld dat ik hier echt de baas was van al die mensen. Je hebt ook het idee, en veel Nederlanders denken dat nog steeds, dat er in Nederland niet zo'n hiërarchie als in Duitsland bestaat, maar dat is net andersom. De hiërarchie was in Groningen veel sterker. Je hebt in Nederland eigenlijk meer het Angelsaksische model met, zeg maar, de *universal professors*, *senior lecturers* en de *lecturers*, terwijl in Duitsland UD-ers en UHD-ers met een vaste aanstelling ook hoogleraren en vrij zelfstandig zijn.

Kon je ook, als we meer inhoudelijk kijken, verschil tussen Duitsland en Nederland bespeuren? Waren het andere onderwerpen die bestudeerd werden? Was het gebruik van methoden en technieken verder doorgevoerd?

Nee, dat kan ik eigenlijk niet zeggen. Het enige probleem lag bij het Groningse personeel, maar dat heeft ook iets te maken met mijn voorganger, Han Baudet, namelijk dat medewerkers veelal problemen hadden om hun

proefschrift af te maken. De helft van de groep was niet klaar met zijn proefschrift, maar wel in vaste dienst. Dat heeft nog jarenlang geduurd, en er zijn medewerkers die het nog steeds niet gelukt is het proefschrift af te maken. Ik heb wel de indruk gehad, dat ze qua onderwijs, inzicht, achtergrond en literatuur op de hoogte waren van het vak, maar blijkbaar niet in staat waren om zo'n proefschrift af te maken.

En dat is in jouw periode wel gelukt om ze zo ver te krijgen?

Sommigen is het wel gelukt, maar niet allemaal. Iemand is nu alleen bestuurder, anderen zitten nu bij Letteren en hebben nog steeds het proefschrift niet afgemaakt. Dat lukt ook niet meer, ze zijn midden jaren vijftig.

Het was voor jou misschien ook wat eigenaardig om geconfronteerd te worden met geschiedenis in de opvatting van Han Baudet, dat was natuurlijk op en top een Letterenman.

Ik heb daar eigenlijk geen problemen mee gehad.

Je hebt ook niet geprobeerd mensen naar je hand, naar jouw onderwerpen te loodsen? Aan schoolvorming te doen bijvoorbeeld?

Een beetje wel, maar ik had in die zin bij sommigen weinig ruimte, omdat ik meestal vaste medewerkers had, die qua achtergrond zo verschilden dat ik niets met schoolvorming kon doen. Dat heb ik echter geprobeerd met de aio's, en wel in het kader van het nationale rekeningen project. Eerst heb ik naar de lacunes in het project gekeken en vervolgens een aantal aio's aangehouden om die lacunes op te vullen.

93

We hebben eventjes naar de beginperiode gekeken. Als je naar het moment van nu gaat en je gaat vergelijken, is er dan veel veranderd de afgelopen vijftien jaar?

Ja, er is heel veel veranderd, en de meest ingrijpende verandering was de reorganisatie van de Groningse Economische Faculteit in 1990, die in feite een splitsing van de sectie betekende: Economische én Sociale Geschiedenis. De ene helft ging naar Letteren de andere helft bleef bij Economie en toen was er zelfs de dreiging dat de Economische en Sociale Geschiedenis helemaal zou verdwijnen aan de Economische Faculteit. De toenmalige decaan wilde die niet meer hebben. Toch is het gelukt te blijven bestaan. Maar de oorspronkelijke grote groep en de samenwerking binnen de groep, die bestaan niet meer. Er is een groep bij Letteren en een groep bij Economie.

Wat je onderzoek betreft, trek je een aantal lijnen door vanuit je proefschrift?

Ik schreef nog lange tijd steeds maar weer artikelen, die of gebaseerd waren op mijn oorspronkelijk onderzoek voor mijn proefschrift, namelijk spoorwegen, of op mijn *Habilitation*, waar het gaat om technologietransfer. Maar nu doe ik onderzoek dat te maken heeft met de nationale rekeningen. Ik ben bezig met het materiaal van de Duitse industriecensus van 1936. Deze gegevens hield men toen in beginsel geheim, want ze werden gebruikt ter voorbereiding van de oorlogseconomie. Liefst 700 mensen waren er in de jaren dertig mee bezig, om met een soort input-outputbenadering die interactie en de knelpunten van de Duitse productiemachinerie keurig en gedetailleerd in kaart te brengen. Deze bron vormde de basis van de door Albert Speer geleide oorlogseconomie en trouwens later ook voor het opzetten van de planeconomie in Oost-Duitsland. Al de toen geheime stukken liggen nu in het Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde. Ik gebruik het materiaal om een input-outputtabel en een puntschatting van het Duitse bruto nationale product te maken. Zodoende hoop ik een nieuwe *benchmark* te maken, die het uitgangspunt kan vormen voor de nodige revisie van de Duitse historische nationale rekeningen.

94

Als je nu een sterkte-zwakte analyse zou moeten maken voor Nederland en Duitsland, liggen wij dan als klein land v r achter?

Helemaal niet. Ik denk dat het zwakke punt in Nederland in de jaren tachtig, begin jaren negentig, in het feit lag, dat het heel makkelijk was zonder een proefschrift een vaste positie bij de universiteit te krijgen. Dan ben je in vergelijking met Duitsland bevoorrecht. Dat is nu wel veranderd. In Duitsland zat je, als je geen hoogleraar was, altijd op een tijdelijk contract. Dat betekent dat de druk om te presteren veel groter is. Ik denk zelfs, dat de druk om te presteren in Duitsland veel groter is dan in de Verenigde Staten. Het gezegde 'publish or perish' komt weliswaar uit de Verenigde Staten, maar daar heb je een hiërarchie van universiteiten en colleges. Derhalve kun je, als je niet op  en van de topuniversiteiten terecht komt, elders nog een baan als een *assistant-professor* met *tenure track* krijgen. In Duitsland niet.

Nog even daarop doorgaand, die sterkte-zwakte analyse. Wat doen wij te weinig, zijn er bepaalde typen van onderzoek waarvan je zegt...

Bijna overal in Nederland (maar dat is niet alleen iets van Nederland, het betreft bijna alle landen) is de geschiedbeoefening, en met name de economische en sociale geschiedenis, geconcentreerd op het eigen land. Wat daarentegen veel te weinig gebeurt, is internationaal vergelijkend onderzoek. En dat heb ik ook recentelijk gezien, toen ik vier jaar lang *managing-editor* van

de *European Review of Economic History* van Cambridge University Press was. Artikelen met vergelijkend onderzoek bleken een gemis te zijn. Men is dus niet alleen in Nederland geconcentreerd op het eigen land, en, ik ga nog een stap verder, zelfs op bepaalde regio's!

Wat zijn jou inspiratiebronnen geweest voor je onderzoek naar de spoorwegen? Was dat een hobby?

Nee, absoluut niet. Ik was helemaal niet gehecht aan spoorwegen. De belangstelling heeft eigenlijk te maken met *New Economic History*. In dit kader heb ik in mijn laatste jaar van mijn studie kennis gemaakt met het onderzoek van Bob Fogel en Al Fishlow over de Amerikaanse spoorwegen. Ik had zelfs niet het idee daar iets over te doen, maar mijn hoogleraar Richard Tilly in Münster vroeg: 'Wil je niet een soortgelijk onderzoek doen over Duitsland?'

Het is wel echt een specialisme van je geworden, net als technologie-transfer en handel in de negentiende eeuw denk ik. Dat zijn twee zwaartepunten en als ik jou zou moeten karakteriseren, zou ik zeggen dat je een diepgraver bent!

Ja, dat klopt. Dat is ook een beetje het probleem, ik denk dat iedere wetenschapper dat kent. Als je verder gaat met je carrière, is het ontzettend moeilijk met een nieuw onderwerp te starten. Ook al wil je het initiatief graag nemen om een nieuw onderwerp aan te pakken, dan krijg je aan de andere kant echter altijd de vraag: kun je niet nog een keer dit en dat over je oude onderwerp schrijven? Dus je blijft altijd terugvallen op je oude onderwerpen.

95

Je wordt voortdurend achtervolgd! Hoe sterk is de economisch-historische leerstoel in Groningen binnen de Economische Faculteit. Wordt die nog steeds bedreigd, denk je? Als men de kans krijgt heft men het op?

Ja. Toen ik werd benoemd was er geen bedreiging, maar later was die er altijd en ik verwacht dat het niet vanzelfsprekend is, dat er een opvolger komt als ik over twee jaar met de vut ga. Ja, ik vind het jammer, maar het zij zo. En het heeft ook te maken met het feit, dat Pim Kooij inmiddels met zijn halve leerstoel bij Letteren gevestigd is. Er zijn dan ook ideeën, dat het onderwijs ook bij Economie kan worden verzorgd door docenten van Letteren. Maar qua onderwijs heeft economische geschiedenis intussen een vrij sterke positie bij economie verkregen. Er zit een cursus economische geschiedenis in het tweede jaar voor algemene economiestudenten. Als ik het goed begrijp, zijn er nu vijftig inschrijvingen; vind ik vrij veel. En bovendien zit economische geschiedenis ook in het Masterprogramma bij algemene economie, dat is ook belangrijk.

Wat de belangstelling betreft van de studenten, is die structureel?

Een aantal jaren geleden heb ik een cursus voor het vierde jaar opgezet, wat nu in het Masterprogramma voor economen zit. Er zijn regelmatig tussen de tien en vijftien studenten in zo'n Mastercursus, dat is vrij veel. Als ik kijk bij algemene economie: zo'n jaargang, dat zijn niet meer dan dertig tot veertig studenten, en bijna de helft daarvan volgt altijd economische geschiedenis. Dat is geruststellend.

Als je bepaalde verwachtingen hebt gehad, toen je hier naartoe kwam, zijn die gerealiseerd? Kun je daar wat voorbeelden van geven? Voorbeelden waarvan je zegt, daar ben ik achteraf wel trots op.

Ik denk met name aan de proefschriften van Peter Groote en van Ronald Albers in het kader van het nationale rekeningenproject. De samenwerking met Van Zanden, de initiatiefnemer, was heel erg goed. Ik denk ook, dat het voor de ontwikkeling van het Posthumus Instituut tot onderzoeksschool heel belangrijk was, dat we met dit project een basis hadden voor nationale samenwerking. Ook met Leuven hebben we overigens goed samengewerkt. 'Posthumus' is niet alleen uitgegroeid tot een aio-onderwijsschool, maar ook tot onderzoeksschool, en ik ben er trots op, dat ik daaraan heb bijgedragen. *Fellow* te zijn van het Posthumus Instituut is binnen de faculteit een grote bescherming. Wat wij hebben bereikt, is dat 'Posthumus' als onderzoeksschool gelijkwaardig is met de lokale onderzoeksschool van economie en bedrijfskunde.

96

Los daarvan, ook landelijk en zelfs internationaal vind je het Posthumus Instituut dus een aanwinst, een succes?

Ja, natuurlijk! Het Posthumus Instituut loopt ontzettend goed. Ik denk dat 'Posthumus', en dan met name de internationale component, met workshops op Europees niveau, een pionierrol heeft gespeeld.

Als ik je nu in het licht van het voorafgaande vraag: ben je nou een optimist of een pessimist...

Ik ben eigenlijk meer een pessimist, juist als het gaat om economische geschiedenis. Moeten vechten om de positie van het vak, dat heb ik al gezien in Münster. En in Berlijn is het allemaal misgelopen: de grootste leerstoel in Duitsland was die van Wolfram Fischer, en die bestaat niet meer. Het hele instituut is er niet meer, de hele bibliotheek is er niet meer. Wat er nu nog komt, is een *assistant-professorship*, in feite bestaat economische geschiedenis aan de Freie Universität echter niet meer. Toen ik nog in Berlijn aan het Instituut verbonden was, waren er vier hoogleraren en zes tot zeven assisten-

ten. Dus het mag duidelijk zijn: niet alleen in Nederland, maar beslist ook in Duitsland wordt de economische geschiedenis voortdurend bedreigd.

Komt het misschien ook door de specifieke positie die wij innemen? Aan de ene kant hebben wij de kritiek te verduren van de economen die bezwaren hebben tegen de manier waarop wij werken, aan de andere kant hoor je binnen de geschiedenis weer andere kritische geluiden over de economische en sociale geschiedenis.

Dat is zo. Binnen de economie heeft dat ook te maken met de publicatiecultuur. Binnen de economie kun je je het eigenlijk niet meer veroorloven een boek te schrijven. Dat telt gewoon niet. Alleen artikelen leveren de nodige punten op, en dan ook nog uitsluitend artikelen in tijdschriften die zijn opgenomen in de Social Citation Index. En dat zijn met name Engelstalige tijdschriften. In de lokale onderzoeksschool in Groningen, de onderzoeksschool voor Economie, moet je om *fellow* te blijven punten verzamelen. Zonder voldoende punten voor publicaties raak je jouw onderzoeksräume kwijt. Als je een boek of een artikel in een tijdschrift wilt publiceren, die niet in de Citation Index staat, krijg je er geen punten voor. Die publicatie kun je dus gewoon vergeten. Deze boekenloze, vreemdtalige publicatiecultuur past eigenlijk niet bij geschiedenis. Daarom is het zo belangrijk dat wij met economische geschiedenis ook binnen het 'Posthumus' zitten, waar ook boeken en andere tijdschriften meetellen.

97

Met de opmars van het Engels in de publicatiecultuur dreigt er volgens mij een verschraling. Binnen de geschiedwetenschap heb je terecht een traditie van genuanceerd taalgebruik, en dat kun je gewoon niet toepassen als Engels niet jouw moedertaal is. Ondanks dit gedwongen restrictieve taalgebruik (en een daardoor zeker ook inhoudelijk minder genuanceerd betoog) kun je een Engelstalig artikel wel publiceren, want overal wordt inmiddels een internationaal Engels van gereduceerd taalgebruik aanvaard.

Wat het onderwijs betreft zie ik echter ernstige problemen met de Engeltalige cursussen en nu inmiddels zelfs met volledig Engelstalige studieprogramma's. Lang voor de introductie van de Europese BA-MA-structuur hadden wij al een sterke druk van het faculteitsbestuur om Nederlands door Engels als voertaal te vervangen. Ik herinner me nog goed een vergadering, waar ik de enige hoogleraar was, die een tegengeluid liet horen. Het voornaamste probleem leek me niet zo zeer in het doceren in het Engels te liggen (ofschoon ik ook daar zekere twijfels aan de bekwaamheid van Nederlandse of Duitse docenten heb), maar vooral in de kwaliteitsbewaking van de werkstukken, welke de studenten moeten inleveren. Ik vroeg en vraag me af: kun je met een imperfecte taalbeheersing het betoog van iemand anders met

een eveneens imperfecte taalbeheersing begrijpen en op een verantwoorde manier corrigeren?

Met de introductie van modieuze nieuwe studierichtingen zoals International Economics and Business en vooral met de introductie van de nieuwe BA-MA-structuur is dat bezwaar echter inmiddels een gepasseerde trein. Ik heb me er dus bij neergelegd, dat het gereduceerde Engels nu gewoon die functie heeft gekregen, die vroeger het Latijn aan de universiteiten had.

Terugkomend op je eerdere vraag, ben ik toch een beetje pessimistisch, omdat het vak niet een zekere plaats binnen Economie heeft. Ook bij nieuwe benoemingen voor hoogleraarschappen Economische Geschiedenis in Duitsland heb ik gezien, dat ze eigenlijk geen historicus willen hebben. Ze willen eigenlijk een econoom hebben, die zich bezig houdt met het verleden, liefst niet met het verre verleden, en die qua aanpak het net zo doet als een econoom, met veel wiskunde, modelletjes. Dus ze willen eigenlijk geen geschiedenis.

Hoe zie je de toekomst van het vak?

98

Tja, welke richting moeten we inhoudelijk op gaan? Wat zal het onderzoekszwaartepunt zijn van de economische geschiedenis? In de jaren zestig was het heel eenvoudig, en dat vond ik ook heel aantrekkelijk. Het belangrijkste onderzoekszwaartepunt was toen gewoon de industrialisatie en alles wat ermee samenhangt. Nu kun je zeggen, dat de globalisering het zwaartepunt zal kunnen vormen binnen de economische geschiedenis. Dat vergt echter toch wel internationaal vergelijkend onderzoek. Ik weet niet of er voldoende belangstelling is om dat echt te doen. Want, wat ik ook al eerder zei, de economische geschiedenis is toch meer gericht op nationale of zelfs regionale onderzoekszwaartepunten.

Er is echter hoop: ook weer in het kader van het Posthumus-onderzoek is er zo'n zwaartepunt (Globalisation, technological change and economic development). Johan Schot (Eindhoven) en Jan Pieter Smits (Groningen) zijn *research directors* en andere onderzoekers van de Groningse Economische Faculteit, bijvoorbeeld Van Ark, De Jong, Frankema en Gales doen eraan mee.